

KOMERCJALIZACJA CIAŁA LUDZKIEGO WE FRANCJI. WYBRANE ZAGADNIENIA PRAWNE

1. Wprowadzenie

„Człowiek i w ogóle każda istota rozumna istnieje jako cel sam w sobie, nie tylko jako środek, którego by ta lub owa wola mogła używać wedle swego upodobania, lecz musi być uważany zarazem za cel zawsze, we wszystkich swych czynach, odnoszących się tak do niego samego jak też do innych istot rozumnych”¹. Ten cytat, zresztą będący często powtarzany przez autorów zajmujących się zagadnieniami związanymi z bioetyką na przestrzeni lat, wydaje się być wciąż aktualny. Szybki postęp nauk przyrodniczych, zmierzający z jednej strony do poprawy jakości życia człowieka i walki z nieuleczalnymi dotąd chorobami, rozpoczął jednocześnie debatę na temat jego granic. Zwraca się uwagę na prawdopodobne połączenie inżynierii genetycznej i idei liberalizmu, który może doprowadzić do nieprzewidywalnej transformacji gatunku ludzkiego². Kwestie etyczne podczas prowadzenia badań naukowych, w tym w szczególności kwestia wykorzystywania ludzkiego ciała, okazały się być wyzwaniem dla społeczności międzynarodowej. W tym miejscu można wymienić przede wszystkim Konwencję o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny przyjętą przez Radę Europy 4 kwietnia 1997 r. w Oviedo, która to konwencja zawiera generalne standardy etyczne dotyczące biologii i medycyny³. Mimo że Francja

*Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00–927 Warszawa, e-mail: b.kozielewicz@uw.edu.pl.

¹ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, R. Ingarden, Kraków 2019, <http://sady.up.krakow.pl/fil.kant.uzmetmor.htm>, 30.04.2020.

² O. Nawrot, *Ludzka biogeneza w standardach prawnych Rady Europy*, Warszawa 2011, s. 93–94.

³ Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny; Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie, przyjęta przez Komitet Ministrów w Oviedo

ratyfikowała konwencję dopiero w 2011 r., to niektóre idee zawarte w konwencji pojawiły się w ustawodawstwie francuskim dużo wcześniej. Już w 1976 r. weszła w życie ustawa dotycząca dawstwa organów (tzw. *loi Caillavet*)⁴, a w 1988 r. w ustawie dotyczącej ochrony osób biorących udział w badaniach naukowych (tzw. *loi Huriet*), zawarto zapisy dotyczące obowiązku wyrażenia zgody na poddanie się badaniom⁵. Kilka lata temu we Francji obchodzono dwudziestolecie⁶ uchwalenia tzw. ustaw bioetycznych, wprowadzających m.in. nowy rozdział do francuskiego kodeksu cywilnego (dalej k.c.f.) zatytułowany „O poszanowaniu ciała ludzkiego”⁷, które to ustawy uważa się za przełomowe. Dawały one nadzieję na rzeczywistą ochronę godności osoby ludzkiej, zwłaszcza w kontekście coraz większych możliwości wykorzystywania ciała człowieka i jego produktów. Powstaje pytanie czy rzeczywiście ustawodawcy francuskiemu udało się osiągnąć cel, jakim miało być nadanie wręcz sakralnego wymiaru ciału człowieka m.in. poprzez wyłączenie go z obrotu handlowego (*hors de commerce*).

2. Założenia ustawy bioetycznej z 1994 r.

W 1994 roku we Francji przyjęto pierwsze ustawy zwane bioetycznymi. Najpierw, 1 lipca 1994 roku weszła w życie ustawa w sprawie przetwarzania danych osobowych w służbie zdrowia⁸. Następnie zaczęły obowiązywać dwie ustawy z dnia 29 lipca 1994 r. Pierwsza z nich dotyczyła respektowania ludzkiego ciała⁹. Druga natomiast – dawstwa i wykorzystywania elementów i produktów ciała ludzkiego w celach medycznych,

dnia 19 listopada 1996 r., https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/ET-S164Polish.pdf, 30.04.2020.

⁴ Loi n°76-1181 du 22 décembre 1976 relative aux prélèvements d'organes.

⁵ Loi n°88-1138 du 20 décembre 1988 relative à la protection des personnes qui se prêtent à des recherches.

⁶ D. Turpin, *Les lois françaises de bioéthique ont 20 ans!*, JIB 2015, nr 26, s. 27–36.

⁷ Code Civile (Chapitre II : Du respect du corps humain, les articles 16-16-9).

⁸ Loi n°94-548 du 1er juillet 1994 relative au traitement de données nominatives ayant pour fin la recherche dans le domaine de la santé et modifiant la loi no 78-17 du 6 janvier 1978 relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés.

⁹ Loi n° 94-653 du 29 juillet 1994 relative au respect du corps humain.

reprodukcyjnych oraz diagnostyki prenatalnej¹⁰. Jeszcze podczas dyskusji na temat nowego prawa bioetycznego we Francji można było spotkać poglądy całkowicie odmienne od dominujących w dyskursie, które traktowały wprowadzenie ustawy bioetycznej jako zamach na wolności indywidualne. Profesor Bertrand Lemennicier negował podstawy nowego prawa bioetycznego uważając je za: „społecznie szkodliwe, w gruncie rzeczy niesprawiedliwe, bo np. odbierające choremu na cukrzycę możliwość wyboru wśród szerszej grupy potencjalnych dawców”¹¹.

Artykuł 1 ustawy nr 94–655 z dnia 29 lipca 1994 r. w rezultacie zmienił tytuł rozdziału francuskiego kodeksu cywilnego, który nazywał się odtąd „O poszanowaniu ciała ludzkiego”. Natomiast art. 16 k.c.f. gwarantuje prymat osoby ludzkiej, zakazuje wszelkich naruszeń godności osoby i gwarantuje respektowanie osoby ludzkiej od początku jej życia. Jeżeli przyjrzeć się wspomnianym zapisom, można zauważyć, że zasada ochrony godności osoby ludzkiej jest zasadą kardynalną. Podstawą dla niej jest zarówno doktryna chrześcijańska, jak również stworzona na jej bazie teoria Kanta. Wydaje się, że w pracach nad prawem z 29 lipca 1994 r. przeważało właśnie takie podejście. Ponadto art. 16 k.c.f. jest traktowany jako fortyfikacja przed instrumentalizacją człowieka i jego ciała dla celów naukowych, bowiem głównymi zasadami przy tworzeniu nowego prawa bioetycznego były: (a) Prymat osoby ludzkiej; (b) Szacunek dla godności osoby ludzkiej; (c) Szacunek dla integralności jej ciała¹².

Wprowadzenie artykułów od 16–1 do 16–12 do k.c.f. spowodowało nadanie statusu prawnego ciała ludzkiemu. Uważa się, że nowelizacja prawa w 1994 r. była inspirowana prawem Quebec’u¹³. Jednakże naiwnością byłoby twierdzić, że udało się w całości uregulować status ciała ludzkiego jedynie zmieniając zapisy kodeksu cywilnego. Skutkiem kolejnej ustawy o nr 94–654 z pakietu ustaw bioetycznych, o czym już wspomniano, były nowe zapisy w *Code de la santé publique* (Kodeksie Zdrowia

¹⁰ Loi n°94-654 du 29 juillet 1994 relative au don et à l'utilisation des éléments et produits du corps humain, à l'assistance médicale à la procréation et au diagnostic prénatal.

¹¹ B. Lemennicier, *Le corps humain: propriété de l'Etat ou propriété de soi?*, DRFTJ 1991, nr 13, s. 111–123.

¹² J. Binet, *Le droit et le statut spécifique du corps humain*, RGDM 2009, nr 31, s. 15–24.

¹³ Ch. Byk, *La loi relative au respect du corps humain*, SJEG 1994, nr 39.

Publicznego) regulujące kwestię dawstwa i używania elementów i produktów ciała ludzkiego, jak również diagnostyki prenatalnej.

Pojawiały się komentarze, iż ustawodawca francuski rozróżnia z jednej strony ciało człowieka jako całość, a z drugiej zaś jest ono dla niego jedynie zbiorem elementów, które to podobnie jak śmieci mogą zostać wyrzucone¹⁴. Niektórzy autorzy mówią w tym kontekście o dwóch perspektywach: dalszej i bliższej ujęcia ciała ludzkiego w prawie bioetycznym we Francji¹⁵.

Podczas lektury zapisów rozdziału francuskiego kodeksu cywilnego dotyczącego bioetyki można dostrzec kilka pojęć fundamentalnych. Przede wszystkim jest to zasada poszanowania ciała ludzkiego. Wynika ona nie tyle z szacunku do ciała jako takiego, ale z poszanowania osoby ludzkiej, które to prawo przysługuje w sposób naturalny każdemu.

Jednakże pierwszą zasadą wynikającą z art. 16–1 k.c.f., na której bazuje ustawodawca francuski jest zasada *inviolabilité* tj. nietykalności ciała ludzkiego. Chodzi tutaj nie tylko o zakaz ingerencji w ciało ludzkie przez osoby trzecie, ale jest to również ochrona człowieka samym przed sobą. Oczywiście, w pewnych sytuacjach ustawodawca francuski w art. 16–3 k.c.f. zezwala na naruszenie tej integralności. Jednakże może się to odbyć tylko w celu terapeutycznym. Warunkiem interwencji medycznej, który jest wyrażony *expressis verbis* przez omawiany artykuł jest zgoda pacjenta, która musi zostać wyrażona wcześniej, chyba że stan pacjenta wymaga podjęcia natychmiastowych działań¹⁶.

Kolejną zasadą, będącą podstawą nowego uregulowania bioetycznego we Francji jest zasada *non-patrimonialité* ciała ludzkiego tzn. wyłączenia ciała ludzkiego z obrotu cywilnoprawnego. Po pierwsze, jest to konsekwencja generalnej zasady ochrony godności osoby ludzkiej, istniejącej już wcześniej w orzecznictwie Sądu Najwyższego, a po drugie jest to konkretyzacja zasady *indisponibilité* (nierozdzielności) ciała ludzkiego zakładającej, że człowiek nie może rozporządzać swoim ciałem¹⁷.

¹⁴ F. Terré, D. Fenouillet, *Droit civil, Les personnes, La famille, Les incapacités*, Dalloz 1996, s. 50–53.

¹⁵ J. Binet, *Le droit...*, s. 15–24.

¹⁶ F. Terré, D. Fenouillet, *Droit civil...*, s. 58–61

¹⁷ Tamże.

Niektórzy autorzy negują jej istnienie w ustawie z 1994 r., twierdząc, że została ona zapomniana albo przynajmniej dobrowolnie pominięta. Czasem stawia się też pytanie, czy być może istnieją prawa *extra-patrimonial*. Wcześniejsza zasada mówiąca o *indisponibilité* ciała ludzkiego zakładała, że nie może być ono przedmiotem jakiejkolwiek umowy, nieistotne czy to o charakterze odpłatnym czy też nieodpłatnym. Bowiem, jeżeli rezygnuje się z tej zasady to otwiera się drzwi dla różnej maści umów o charakterze nieodpłatnym. Co więcej, traktując na równi zarówno ciało człowieka, jak i jego elementy oraz produkty ustawodawca nieszczęśliwie pomieszał, to co miał w założeniu rozróżnić¹⁸. W związku z tym, przechylił on szalę na rzecz solidarności ludzkiej w kwestii dawstwa organów czy krwi, rezygnując tym samym ze szczególnej ochrony niepodzielności ciała ludzkiego¹⁹. Już w 1990 r. *Comité Consultatif National d’Ethique* w opinii nr 21 zasygnalizował potrzebę wyłączenia ciała ludzkiego z obrotu prawnego²⁰. W art. 16–1 k.c.f. istnieje zapis mówiący o tym, iż zarówno ciało ludzkie, jak i jego elementy oraz produkty nie mogą być przedmiotem prawa majątkowego (*droit patrimonial*). Sprecyzowanie tego zapisu znajdziemy w art. 16–5 k.c.f. stanowiącym, iż wszystkie umowy, które w efekcie przyznają walor majątkowy ciału ludzkiemu, jego produktom i elementom są nieważne. Przy tej zasadzie pojawiają się inne problemy np. czy ciało człowieka jest przedmiotem wyłączonym z obrotu prawnego, a może w ogóle nie jest przedmiotem? Co więcej, pojawiają się wątpliwości dotyczące klasyfikacji elementów i produktów ciała ludzkiego. Skoro bowiem istnieje potrzeba np. przeszczepiania organów czy przetaczania krwi, to być może można mówić o umowach, oczywiście zawieranych pod pewnymi warunkami takimi jak: osobista i wyraźna zgoda, nieodpłatność, procedura itd.²¹ Powiązany z tymi zasadami jest art. 16–6 k.c.f. który potwierdza zasadę nieodpłatności dotyczącą przeszczepów czy dawstwa krwi. Jednakże, czy ideą ustawodawcy nie było wyłączenie możliwości

¹⁸ Tamże.

¹⁹ G. de Lameigné Anaïs, *Le statut juridique des éléments et produits du corps humain: objets ou sujets de droit?*, JIB 2015, nr 26, s. 185–198.

²⁰ Comité Consultatif National d’Ethique (CCNE), *Avis sur la non-commercialisation du corps humain*, <https://www.ccne-ethique.fr/sites/default/files/publications/avis021.pdf>, 30.04.2020.

²¹ F. Terré, D. Fenouillet, *Droit civil...*, s. 60 i n.

rozporządzania elementami i produktami ludzkiego ciała w ogóle? Pojawiają się pytania o istotę tej regulacji. Na podstawie zapisów wspomnianego już art. 16–6 k.c.f. można stwierdzić, że ustawodawca nie zakazuje zawierania umów nieodpłatnych, których przedmiotem miałyby być elementy lub produkty ciała ludzkiego.

Kolejnym zagadnieniem związanym z zasadą *non-patrimonialité* i szybkim rozwojem nauk biologicznych jest problem zapewnienia ochrony wynikom badań naukowych i wynalazkom, która to kwestia budzi zaniepokojenie wprost proporcjonalne do rozwoju bioetyki²². Francuski *Comité National Consultatif d’Ethique*, w swoich opiniach postulował wprowadzenie zakazu patentowania sekwencji DNA. Jednakże, jednocześnie był on za umożliwieniem opatentowania produktów lub metod, jeżeli są one oryginalne i wykazują rzeczywistą wartość dla rozwoju nauki. Biorąc pod uwagę te wątpliwości pojawiające się na początku lat dziewięćdziesiątych, ustawodawca zainterweniował i wprowadził artykułem 7 ustawy o nr 94–653 z 29 lipca 1994 r., punkt a) do artykułu L.611–17 kodeksu własności intelektualnej²³. Do 2004 r. ta regulacja dawała duże możliwości interpretacyjne przy odrzucaniu wniosków patentowych, poprzez zawarcie klauzul generalnych takich jak *ordre public* (porządek publiczny) czy *bonnes moeurs* (dobre obyczaje), jednocześnie wykluczając *expressis verbis* możliwość opatentowania ciała ludzkiego, jego elementów lub produktów oraz całej struktury lub części genu ludzkiego²⁴.

Ostatnią zasadą będącą podstawą dla ustawodawcy przy tworzeniu ustaw bioetycznych z 1994 r. była zasada *intégrité* (integralności) zarówno ciała ludzkiego, jak i gatunku ludzkiego²⁵. Jest to zasada powiązana z wymienionymi wcześniej. Jednakże w tym wypadku, ma ona związek z obowiązkiem naprawienia szkody w związku z uszkodzeniem ciała innej osoby, który to wynika z art. 1382 i nast. k.c.f. Zapewniając jednocześnie ochronę integralności ludzkiego ciała, ideą tej zasady było unieemożliwienie stosowania praktyk eugenicznych, która to została zapisana

²² Tamże s. 63.

²³ Loi n° 94-653 du 29 juillet 1994 relative au respect du corps humain.

²⁴ F. Terré, D. Fenouillet, *Droit civil...*, s. 64 i n.

²⁵ Tamże, s. 58–61.

expressis verbis w art. 16–4 k.c.f. Ten artykuł stanowi m.in., iż nikt nie może naruszać integralności gatunku ludzkiego. Ponadto wszystkie praktyki eugeniczne prowadzące do selekcji osób są zakazane. Również zakazane są działania zmierzające do narodzin dziecka identycznego jak inna osoba żywa lub zmarła (art. 16–4 k.c.f.). W regulacjach zawartych w kodeksie zdrowia publicznego wprowadzono zakaz badań na embrionach ludzkich. Jednakże wprowadzono też kilka wyjątków umożliwiających prowadzenie badań dla celów medycznych, ale pod warunkiem, że nie będą one naruszać integralności embrionu²⁶. Co ciekawe, po zaakceptowaniu nowej regulacji przez Radę Konstytucyjną, to właśnie środowiska naukowe zaczęły podnosić kwestię potrzeby bardziej precyzyjnej regulacji dotyczącej wykorzystywania ludzkich zarodków w nauce²⁷.

3. Nowelizacje ustawy bioetycznej

Pomimo założenia, iż nowelizacja prawa bioetycznego z 1994 r. powinna nastąpić po pięciu latach, to dopiero po upływie dekady ustawodawca francuski dokonał jego uzupełnienia i aktualizacji²⁸.

Założeniem nowelizacji było skonkretyzowanie przepisów ustaw bioetycznych z 1994 r., powodując jednocześnie ich dostosowanie do szybkiego rozwoju nauki i jej potrzeb. Przede wszystkim utworzono Agencję ds. biomedycyny. Po drugie, ustanowiono ramy prawne w dziedzinie terapii komórkowej. Ponadto, w wyniku ustawy niemal całkowicie zakazano badań na ludzkich zarodkach, jednocześnie dając warunkowo taką możliwość przez okres pięciu lat, ale tylko w wypadku, gdyby wykazano rzeczywistą konieczność dla rozwoju nauki. W dodatku oboje rodzice musieli wyrazić zgodę na przekazanie zarodków. Co więcej, zwiększono nadzór nad badaniami z ich wykorzystaniem. Zrezygnowano z opinii *Commission nationale de médecine et de biologie de la reproduction et du diagnostic prénatal* (Narodowej

²⁶ Francuski Kodeks Zdrowia Publicznego (du Code de la santé publique), art. L.152–8.

²⁷ Avis relatif aux recherches et utilisation des embryons humains in vitro à des fins médicales et scientifiques Rapport, n°8 – 15 décembre 1986, <http://www.ccne-ethique.fr/fr/publications/avis-relatif-aux-recherches-et-utilisation-des-embryons-humains-vitro-des-fins#.WGbSrlXhB0w>, 30.04.2020.

²⁸ Loi n° 2004-800 du 6 août 2004 relative à la bioéthique.

komisji ds. medycyny, biologii reprodukcyjnej i diagnostyki prenatalnej) i zastąpiono ją procedurą autoryzacji przez nowo powołaną ww. Agencję ds. biomedycyny. Zmiany dotknęły również wspomniany wcześniej francuski kodeks własności intelektualnej²⁹, w którym zliberalizowano możliwość opatentowania wyników badań związanych z wykorzystaniem elementu ciała ludzkiego, usuwając z art. L611–17 klauzule generalne³⁰.

Kolejna nowelizacja, z dnia 7 lipca 2011 r., która dotyczyła głównie kodeksu zdrowia publicznego, była wynikiem debaty mającej przygotować prawo bioetyczne do nowych wyzwań w dziedzinie nauki³¹. Jej celem było również dostosowanie prawa francuskiego do zapisów ratyfikowanej przez Francję konwencji z Oviedo. Przepisy, które utrzymano to np. anonimowość dawców gamet. Tak samo zachowano zakaz oddawania gamet *post mortem*. Co więcej, nadal obowiązywał generalny zakaz przeprowadzania badań na ludzkich zarodkach. Wyjątkowo badania mogły być realizowane, jeżeli zostały spełnione następujące warunki³²: (a) duże znaczenie naukowe projektu; (b) badanie mogło prowadzić do poważnych postępów medycyny; (c) nie było możliwe osiągnięcie pożądanego rezultatu poprzez inne metody badań; (d) projekt badawczy oraz warunki realizacji były zgodne z zasadami etycznymi w zakresie badań na embrionach i embrionalnych komórkach macierzystych.

Mimo postawionego celu tj. aby ustawa z 2011 r. dostosowała prawo do punktu w jakim znajduje się współczesna nauka bez kwestionowania fundamentalnych zasad dotyczących bioetyki tj. godności osoby ludzkiej, poszanowania ciała ludzkiego, ochrony zarodka, niektórzy autorzy stoją na stanowisku, iż cele te nie zostały zrealizowane w zakresie fundamentalnych kwestii dotyczących zarodka. Francuscy komentatorzy uważają, iż prawnik zgodzi się z twierdzeniem, że to „status określa limity, a nie limity definiują status”³³. W związku z tym należy przyjąć, że wszelkie

²⁹ Code de la propriété intellectuelle (Les articles L611-17).

³⁰ Tamże.

³¹ Loi n° 2011–814 du 7 juillet 2011 relative à la bioéthique,

³² Article L2151-5 du Code de la santé publique, modifié par LOI n°2011-814 du 7 juillet 2011.

³³ C. Delobel, *Les forces et faiblesses de la vie juridique de l'embryon dans la loi du 7 juillet 2011 relative à la bioéthique*, RGDM 2011, nr 41, s.75–91.

ramy prawne muszą być konsekwencją pewnego, już wcześniej zdefiniowanego, statusu. Jednakże ustawa z 2011 r., nie przyznała żadnego statusu prawnego zarodkowi, jednocześnie kontynuując tworzenie nowych zakazów i ograniczeń dotyczących ich stosowania w nauce. Ustawodawca francuski 7 lipca 2011 r. pozwolił na wykorzystywanie zarodków *in vitro* ostatecznie *de facto* przyznając, że są one dla niego „niczym więcej jak tylko przedmiotami”³⁴. Taki wniosek można wysunąć przede wszystkim z używanego w ustawie słownictwa³⁵.

Ponadto nowelizacją z 2011 r. wprowadzono możliwość przeszczepów krzyżowych. Jednak wciąż dawstwo organów mogło nastąpić tylko za uprzednią, jasno wyrażoną zgodą dawcy, nieodpłatnie i anonimowo. W tym przypadku ustawodawca francuski trwał na stanowisku, iż to altruizm powinien pozostać jedyną motywacją dla dawców organów i pilnuje, aby regulacje prawne kontynuowały uprzywilejowanie ochrony osoby ludzkiej³⁶.

Warto zwrócić uwagę na nowelizację prawa bioetycznego z dnia 6 sierpnia 2013 r., która to zezwoliła na przeprowadzanie badań na ludzkich zarodkach, ale nadal pod pewnymi warunkami³⁷. Na pierwszy rzut oka były to „kosmetyczne” zmiany, w porównaniu z nowelizacją z 2011 r., jednakże nie można odmówić im pewnej doniosłości. Otóż w nowelizacji z 2013 r. zezwolono na przeprowadzanie badań na zarodkach ludzkich. Oznaczało to przejście z reżimu generalnego zakazu z pewnymi włączeniami do reżimu zgody warunkowej³⁸.

W świetle nowelizacji ustaw bioetycznych niektórzy przedstawiciele francuskiej doktryny uważają, że status ciała ludzkiego powinien być widoczny z dwóch perspektyw. Zarówno z dalszej tj. takiej, z której nie jesteśmy nawet w stanie odróżnić ciała od osoby (kodeks cywilny), jak

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ S. Prieur, *L'assouplissement des règles relatives au don et à l'utilisation des organes et produits du corps humain*, RGDM 2011, nr 41, s. 213–222.

³⁷ Loi n° 2013–715 du 6 août 2013 tendant à modifier la loi n° 2011–814 du 7 juillet 2011 relative à la bioéthique en autorisant sous certaines conditions la recherche sur l'embryon et les cellules souches embryonnaires.

³⁸ Ch. Degiovanni, *Recherche sur l'embryon humain: la fin de l'interdit*, “Laennec” 2013, t. 61, nr 4, s. 4–6.

również z perspektywy bardzo bliskiej, w której to pojęcie osoby roz-
pływa się na rzecz ciała w sensie biologicznym (kodeks zdrowia publicz-
nego)³⁹. W związku z tym status ciała ludzkiego z dalszej perspektywy
jest bardzo protekcjonistyczny, podczas gdy z bliskiej pozwala na prawną
cyrkulację „produktów” ciała ludzkiego i jego elementów. Wobec tego
cytuując prof. Binet „tworząc prawo o charakterze prowizorycznym, ale
jednocześnie wprowadzając do niego wiele wyjątków, wiemy, że skoń-
czymy jak zwykle – rujnując główną ideę” wydaje się, że tak stało się
w przypadku ustawodawstwa francuskiego⁴⁰. Chodzi tutaj o powolne
dopuszczanie wyjątków od zasady „integralności ciała ludzkiego”, która
to zasada miała być początkowo „wygrawerowana w marmurze”⁴¹.

Pewnego rozczarowania nie kryją też inni autorzy, zwłaszcza sku-
piający się na tematyce statusu prawnego ludzkich zarodków. Pomimo,
iż zgodnie z art. 16 k.c.f. prawo gwarantuje respektowanie ochrony god-
ności osoby ludzkiej od początku życia, to żaden tekst nie określa pre-
cyzyjnie kiedy to życie się rozpoczyna. W doktrynie zwraca się uwagę
na hipokryzję istniejącą w przepisach prawa francuskiego⁴². W związku
z tym można zauważyć, że o ile „stadium” urodzenia jest pokonane, to
uznanie za człowieka z punktu widzenia prawnego, co precyzuje zresztą
kodeks cywilny, zależy od tego czy dziecko urodzi się *vivant et viable* tj.
żywym i zdolnym do życia⁴³. Profesor Gérard Mémeteau uważa, że: „bio-
etyka nie istnieje już po to, aby chronić człowieka samego w sobie, ale po
to aby legitymizować konieczność medyczną. Przykłady można mnożyć:
od aborcji niepełnosprawnego płodu traktowanej jako prawdziwy gest
miłości rodzicielskiej czy tworzenia *bébés de l'amour*, czyli innymi słowy
dzieci poczętych w celu pomocy w leczeniu nieuleczalnie choremu star-
szemu bratu lub siostrze”⁴⁴.

³⁹ Code de la santé publique, Version consolidée au 22 mai 2020.

⁴⁰ J. Binet, *Le droit...*, 15–24.

⁴¹ Tamże.

⁴² F. Terré, D. Fenouillet, *Droit civil...*, s. 66 i n.

⁴³ J. Duprat, *Le statut juridique du corps humain: une construction progressive*, PA 1996, s. 4–9.

⁴⁴ G. Mémeteau, *Il y a des lois bioéthiques [w:] Dix ans de lois de bioéthique en France*, RGDM 2005.

Podobne stanowisko w kwestii powrotu do generalnych zasad w prawie bioetycznym i odejścia od regulacji stricte technicznych wyrażają również inni autorzy⁴⁵. W przytoczonym artykule zauważają, iż zbyt wiele regulacji, tak jak miało to miejsce w ustawie z 2004 r., powoduje paradoksalnie zmniejszenie ochrony praw człowieka, bo regulacje prawne mogą szybko się zdezaktualizować. Według nich, dużo lepszym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie generalnych, ale stabilnych norm prawnych, które to dopiero dawałyby gwarancję lepszej ochrony⁴⁶.

4. Status ciała ludzkiego w polskim ustawodawstwie

W polskim prawie brak jest jednego kompleksowego aktu prawnego dotyczącego problematyki komercjalizacji ciała ludzkiego. Regulacje dotyczące tej tematyki są rozproszone. Zgodnie z przeważającymi opiniami doktryny, ciało ludzkie w świetle polskich regulacji nie może być uznane za rzecz⁴⁷. Jednakże jednocześnie zwraca się uwagę, że niedopuszczenie do obrotu lub dopuszczenie go w ograniczonym zakresie powinno zostać *expressis verbis* uregulowane w przepisach prawa⁴⁸. Natomiast w tej materii polski kodeks cywilny milczy. Chociaż warto zauważyć, że czynność prawna, której przedmiotem jest rzecz wyłączona z obrotu jest uznawana za czynność bezwzględnie nieważną⁴⁹. Uznaje się również, że części ciała ludzkiego nie mogą być rzeczą, chyba że są one od niego odłączone w sposób trwały i nie powodują naruszenia nietykalności cielesnej osoby ludzkiej⁵⁰. W prawie polskim, podobnie jak w prawie francuskim, ciało nie może być przedmiotem stosunku zobowiązaniowego⁵¹. Uważa się, że ciało człowieka ze względu na swój specjalny status

⁴⁵ C. Lisanti, J. Respaud, *La bioéthique existe-t-elle?* [w:] Dix ans de lois de bioéthique en France, RGDM 2005.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ J.A. Piszczek, *Organ ciała jako przedmiot stosunków cywilnoprawnych*, AUNCP 1983, t. XXII, z. 141, s. 92 i n.

⁴⁸ P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny Komentarz*, red. J. Ciszewski, Warszawa 2013, s. 111 i n.

⁴⁹ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 132

⁵⁰ M. Warciński, E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny Tom I*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2013, s. 196.

⁵¹ L. Bosek, *Gwarancje godności ludzkiej i ich wpływ na polskie prawo cywilne*, Warszawa 2012, s. 349.

wynikający z przyrodzonej i niezbywalnej godności osoby ludzkiej jest ucieleśnieniem dobra osobistego jakim jest nietykalność ciała i zdrowie⁵². W związku z tym, naruszenie nietykalności cielesnej jest traktowane jako naruszenie dobra osobistego człowieka i podlega kompensacji. Zgodnie z regulacjami dotyczącymi transplantacji oraz przeprowadzania badań naukowych, ciało człowieka wydaje się zmieniać swój status. Ochrona dóbr osobistych człowieka, nie traktuje go jako całości, ale również skupia się na jego elementach tj. komórkach czy organach⁵³. Ciało ludzkie (konkretniej zwłoki) w prawie polskim może być przedmiotem badań naukowych, możliwym jest również przekazanie go w celach dydaktycznych uczelniom medycznym. Najważniejszą jednak cechą oddawania ciała, jego elementów bądź produktów dla celów naukowych albo leczniczych jest nieodpłatność dawstwa. Obowiązująca ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów uznaje za dawcę „żywego dawcę, zwłoki ludzkie albo innego rodzaju żywe lub zmarłe źródło, od których pobiera się komórki, tkanki lub narządy”⁵⁴.

5. Podsumowanie

Pomimo wprowadzenia we Francji ustaw bioetycznych z 1994 r. ich główny cel, jakim miała być ochrona godności osoby ludzkiej, wydaje się być stopniowo zapominany. Pomimo pięknej idei jaka przyświecała pomysłodawcom, głównie nowelizacji kodeksu cywilnego i wprowadzenia w nim całego rozdziału dotyczącego poszanowania ciała ludzkiego, z biegiem lat sens tej nowelizacji powoli zanika. Ilość wyjątków od generalnych zasad omawianego wcześniej rozdziału francuskiego kodeksu cywilnego występujących w kodeksie zdrowia publicznego, będącego w dodatku często nowelizowanym, tylko to wrażenie pogłębia. Bardzo dobrze widać to na przykładzie zakazu komercjalizacji ciała ludzkiego. Natomiast podsumowując przeprowadzone rozważania w kontekście

⁵² J.A. Piszczek, *Organ...*, s. 92 i n.

⁵³ D. Krekora-Zajac, *Prawo do materiału genetycznego człowieka*, Warszawa 2014.

⁵⁴ Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz.U. z 2019 r. poz. 1405 ze zm.).

prawa polskiego należy zauważyć, że status ciała ludzkiego w związku z rozwojem nauk biomedycznych w świetle polskiego prawa cywilnego nie jest jednoznaczny. Regulacje dotyczące ciała ludzkiego są rozproszone i można je odnaleźć w wielu aktach prawnych. W związku z tym wydaje się, że dobrym posunięciem ustawodawcy byłoby pójście drogą ustawodawcy francuskiego i uregulowanie większości opisywanych zagadnień w jednym akcie prawnym na wzór francuskiego kodeksu zdrowia publicznego.

Streszczenie

W związku z rozwojem nauk biomedycznych, status ciała ludzkiego wymaga coraz bardziej szczegółowych uregulowań prawnych. We Francji problematyka komercjalizacji ciała ludzkiego była szeroko komentowana i doczekała się ujęcia jej w aktach prawnych, w tym zmiany zapisów kodeksu cywilnego. Rozdział wprowadzony do francuskiego kodeksu cywilnego zakazuje wszelkich naruszeń godności osoby ludzkiej, w tym komercjalizacji ciała ludzkiego. Mimo to regulacje dotyczące komercjalizacji ciała ludzkiego są rozproszone i można je odnaleźć w wielu aktach prawnych dotyczących zarówno prawa medycznego, jak i prawa własności przemysłowej. W Polsce co do zasady również uznaje się, że ciało ludzkie ma szczególny charakter. Istniejący zakaz komercjalizacji ciała ludzkiego, przejawia się m.in. w nieodpłatnym charakterze dawstwa narządów.

Słowa kluczowe: ciało ludzkie, części ciała ludzkiego, produkty ciała ludzkiego, wynalazek biotechnologiczny, prawo francuskie

Commercialization of the human body in France. Selected legal issues

S u m m a r y

Due to the development of science, the status of a human body requires more and more detailed legal regulations. In France, the issue of commercialization of the human body was widely commented. The chapter added to the French Civil Code prohibits any violation of the dignity of the human being, including the commercialization of the human body. Regulations regarding the commercialization of the human body are scattered and can be found in many legal acts regarding both medical law and industrial property law. In Poland, in principle, it is also recognized that the human body has a special character. The existing ban on commercialization of the human body is manifested, among others, by the unpaid nature of organ donation.

Keywords: human body, parts of a human body, products of a human body, french law, biotechnological invention

Beata Kozielowicz

University of Warsaw, Faculty of Law and Administration,
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00–927 Warszawa, Poland,
e-mail: b.kozielowicz@uw.edu.pl.